

УДК 821.161.2“18/19”-1.09І.Франко:316.65:111.852:398.33:001.89

ЕСТЕТИКА КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВОЇ ПІСНІ З ПОГЛЯДУ ФРАНКОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ

Галина Коваль

*Інститут народознавства НАН України, відділ фольклористики
проспект Свободи, 15, 79000 Львів, Україна
тел.: (+38032) 297 01 56, e-mail: ina@mail.lviv.ua*

У статті розглянуто естетичні погляди І. Франка на народну поезію. До уваги взято передусім календарно-обрядову пісенність. Висвітлено поняття краси, прекрасного, возвеличеного, ідеального. З'ясовані образна система, мова художнього твору, його естетичне навантаження.

Ключові слова: естетика, календарно-обрядова поезія, прекрасне, ідеальне, піднесене.

Діяльність І. Франка багатогранна. Вчений залишив студії з різних галузей науки, зокрема висловив цінні міркування про естетику поетичного твору не лише літературного, а й фольклорного. Естетична свідомість І. Франка віддзеркалювала його ставлення до навколишнього світу, прагнення до гармонії, краси, досконалості у житті людини і суспільства [6, с. 298]. Естетика – наука, пов'язана з психологією, філософією, літературою, мистецтвом, оскільки предметом їхнього вивчення є відчуття й образи сприймання, почуття. Проте більшість категорій, як зазначив І. Франко, відійшли до психології, а для естетики лишилася тільки та спеціальна частина, що належить до краси чи то в природі, чи то в штудії [мистецтві. – Г. К.] [15, с. 77]. Ця філософська дисципліна вивчає найбільш загальні принципи освоєння світу за законами краси, вона виражає систему естетичних поглядів суспільства, які впливають на всю матеріальну й духовну діяльність людей. Нас, звісно, цікавить духовно-культурна сфера, що охоплює такі поняття, як естетичні сприйняття, уявлення, смаки, ідеали. Особливої уваги заслуговують категорії прекрасного, традиційного, гармонійного, піднесеного (возвеличеного), які притаманні календарно-обрядовій поезії.

Щоб краще збагнути поняття фольклорної естетики, крім загальнотеоретичних категорій, варто враховувати спостереження, міркування інформаторів, їхнє сприйняття обрядової пісні в сукупності з обрядовим дійством. Саме такого підходу дотримувався І. Франко, вважаючи, що естетизація пісні передається через “емоційний настрій” [18, с. 63], який вона збуджує. “Красу” вчений бачив не в матеріалі, що служить їй основою, не в моделях, а в тім, яке враження робить на нас твір [15, с. 118].

Узагалі краса входить у працю, побут, культуру, свідомість людини, формує в ній творчі засади. Народна естетика включає в себе цілу систему уявлень і критеріїв, які покладено в основу будь-яких проявів життєдіяльності українців. Свідченням того, що наш народ здавна відзначався красою навіть у побуті, є згадки чужоземних мандрівників, які з особливою гостротою відчували специфіку незна-

йомої держави. У більшості з них міститься вказівка на основну рису нашого етносу – прагнення до краси. Аспект естетизації українського пісенного фольклору в історіографічному розрізі досліджував сучасний учений Я. Гарасим [4, с. 11–127].

Почуття прекрасного, як зазначив німецький учений Г. Гадамер, повинно виховуватися у кожного, будь-хто має навчитися розрізняти прекрасне і менш прекрасне [3, с. 283]. А в українських родинх естетичне почуття виховувалося передусім на дотриманні звичаїв та обрядів, що впливало на ставлення людини не тільки до праці, а й формувало її ставлення до світу.

Як і кожен інший етнос, українці намагаються зберегти і передати нащадкам усі ті надбання національної культури, що були виплекані впродовж століть. Істотну роль при цьому відіграє традиція (лат. *traditio* – передавання, розповідання), тобто засвоєння, передача досвіду (знань, умінь, дій, ритуалів, пісень) від одного покоління до іншого. Народний поет орієнтується на явища та елементи життя, які несуть у собі колективний досвід, відображають колективні уявлення на основі уже готових мотивів, формул, на основі уже виробленої традиції [2, с. 87]. Поняття традиції охоплює всі сфери діяльності людини і суспільства, їхні стосунки, культуру.

Передаючись з покоління в покоління, фольклорна традиція тісно пов'язується з поняттям прекрасного, бо саме з погляду традиції все те, що визнано в суспільстві, те, чим можна любитися і що на це було розраховане, стосується прекрасного. Воно є, так би мовити, самовизначенням, що випромінює радість самовираження, не зв'язаним ні з користю, ні з доцільністю [3, с. 278]. Традиція виявляє свою універсальність на всьому просторі фольклорної культури як сукупність нагромадженого досвіду поколінь, спадщини, що живе в пам'яті, реалізується в найрізноманітніших формах і рівнях, і виявляється одночасно основою функціонуючої системи і джерелом створення нових систем. Фольклорна традиція – це єдність матеріалу, володіння ним і менталітету середовища [12, с. 40].

Через традицію формується колективна пам'ять спільноти, виражаються естетичні смаки, норми, поняття, уявлення, морально-етичні переконання народу. Вивчаючи естетичні основи поезії, І. Франко розглядає пам'ять, як один з головних чинників духовного життя, вважаючи її репродукуванням переліком давніх вражень або взагалі імпульсів та змін у нашій організмі [15, с. 77–78]. Тут учений подав загальне поняття пам'яті як властивості нервової системи людини. Ми намагаємось розширити цей спектр проблеми. У календарній обрядовості слово і дія нерозривно зв'язані, взаємно доповнюють одне одного, а тексти закріплюються у фольклорній пам'яті. За словами І. Франка, “первісна поезія була, по суті, колективним вибухом почуттів, збірною імпровізацією, яка одночасно була співом, танцем і пантомімою. Рештки цієї первісної поезії ще збереглися досі в деяких обрядових піснях. Відповідно до кращої чи гіршої пам'яті співака, – зазначив І. Франко, – одні строфи випадають, з'являються інші [...], пісня повільно розщеплюється на велику кількість варіантів. А вже складена пісня переходить з уст в уста народу, який завершує у ній те, що в художній літературі називається шліфуванням” [18, с. 64–65].

Особливе значення в обрядовій поезії відіграють композиційні прийоми, які дають виконавцю час для пригадування того, що має бути далі, постійні місця

(*loci communes*), ритміка – усе це допомагає закріпити текст у пам’яті. Ритм у піснях мав особливе значення, бо у давнину мову підлаштовували певній ритмічній упорядкованості, досягаючи таким чином певної мети. Вважалося, що саме за допомогою ритму людське прохання мало бути “глибше богам втовкмачено” – особливо після того, як помічено, що людина краще запам’ятовує вірш, ніж звичайну прозову мову. А завдяки ритмічному такту “можна дати себе почути на більшу відстань, та й римована молитва, здавалося, краще доходила до слуху богів” [1, с. 36]. Усе це безпосередньо стосується календарно-обрядової поезії, адже саме тут ритм мав функцію магичну та був способом легшого запам’ятовування.

Безумовно, важливим є естетичний рівень фольклорної пам’яті, який розкриває менталітет українського народу. У джерелах народної фантазії, глибинних асоціацій, як наголосила сучасна дослідниця К. Фролова, в джерелах мудрості народжується, твориться емоційно-образний каркас ментальності народу, той духовний код неповторного світосприйняття, який передається з покоління в покоління [19, с. 10].

Із позиції народної естетики поезія дає одну з найскладніших моделей мистецького відображення реальності. Вона за особливостями психологічного сприйняття життя і за засобами його вираження (словесним матеріалом) вважається синкретичною творчістю. Як би підходи, методи не залучали, домінантою будь-якого фольклорного тексту є слово, усе решта – допоміжне. Зорові та звукові картини життя українського народу розкриває слово, образно передається діалектика його душі та світогляд, зримі і незримі явища, процеси, поняття. Студіюючи естетичну вартість текстів українських народних пісень, М. Максимович висловив думку, що в слові нероздільно поєднані звук і образ, пояснивши її метафорично: “Злиття звуку й образу в слові я уподібнюю зі злиттям світла й тепла в огні. І як вогонь гріє і світить водночас, так і слово здатне виражати теплоту почуття і світло думки, збуджувати їх в іншого, і таким чином бути істинним світочем переконання” [8, с. 29].

Тут хотілося б зазначити, що музика, безперечно, посідає теж істотне місце в пісні, зокрема, календарно-обрядовій, оскільки вона створює в людини той чи інший настрій, а про конкретну суть пісенної розповіді людина дізнається уже із словесних текстів. Саме на естетичному рівні поєднання музики й поезії досить важливе. Цю думку добре розгорнув І. Франко. Музика й поезія “довго йшли рука об руку, поезія була піснею, переходила з уст до уст не тільки в певній ритмічній, але також в певній невідлучній від ритму музикальній формі” [15, с. 86]. Коли музика впливає переважно на наш настрій, може викликати веселість, радість, бадьорість, сум, тугу, пригноблення, грає на “нижчих регістрах” нашого душевного інструменту, то поезія порушується переважно на “горішніх регістрах”. Власне, І. Франко вважав, що поезія вища від музики тим, що при допомозі мови поезія може панувати над цілим запасом образів, які викликають більшу кількість і різноманітність зворушень, ніж музика.

Звісно, що для філологічного дослідження важливо з’ясувати образну систему, мову художнього твору, а особливо естетичне навантаження. Календарно-обрядові пісні багаті на образи, які за своєю суттю гуманні, чесні, благородні, і становлять естетичний ідеал народу. В його основі закладено народну оцінку

життєвих предметів, явищ, розуміння краси. Найголовнішим у змалюванні ідеальних героїв є атрибутування їхніх ідеальних якостей (зовнішніх і внутрішніх). Власне, в такий спосіб втілюється прекрасне, художньо довершене, а це надає слухачеві піднесеного настрою, що позитивно впливає на емоції.

Піднесене відображає красу людини, вказує на взаємозв'язок морального й естетичного як чогось великого масштабного, значного, могутнього, що переважає над низьким, буденним. Часто в календарно-обрядовій поезії наявні ідеалізовані образи, які народ намагався наслідувати. У фольклорі це є законом естетичної ідеалізації дійсності. Саме в таких прекрасних образах народ прагнув звільнитися від сірості буденного життя, що було своєрідним нагадуванням про ідеальну норму. З цього приводу І. Франко дуже добре підмітив, що думки селян переносились у “якийсь світ, близький і рідний їм, а при тім зовсім відмінний від того, серед якого минає їх убоге клопітливе життя. Пісня виповідає простими словами їх найглибші сердечні бажання, показує їх не як бажання, а як дійсність. Слухаючи колядки, такий бідолаха хоч на хвилю бачив себе заможним господарем... Пісня радує його, а глум почуття дійсності життєвих клопотів хоч на хвилю уступає на бік, впливає сльозами, – не гіркими, але такими, що облегшують душу. Оце і єсть сила і суть поезії” [17, с. 422]. Таких фольклорних зразків чимало. Серед них і запис Івана Франка із села Нагуєвичі:

Гречний панонько, чом Івасенько,
На нім сукеньки кармазинові,
На нім чобітки саф'янові,
На нім шапочка магерова [11, с. 31–32].

Поетично-величальна піднесеність і впливовість календарних пісень підсилювалася радістю, світлом, теплом, “що пливе з правдивого піднесення духу в сферу ідеальних бажань і змагань” [16, с. 16].

“Все, що ми знаємо, – писав І. Франко, – є продуктом наших змислів – тобто доходить із зверхнього світу до наших мозкових центрів за посередництвом змислів” [15, с. 77]. За його концепцією, для поезії важливими є “змисли зору”, тобто зорові образи. Так, дійсно, вони мають неабиякий вплив на слухача, адресата (кому приурочена пісня). Для календарно-обрядової поезії – це візуаліція образів, які розкриваються ще й ритуальними діями. Глядач, який спостерігає за видовищем, не може залишитися байдужим, тому при побаченому та почутому виникають певні естетичні почуття, які є психологічною здатністю людини сприймати предмети і явища об'єктивного світу з погляду краси.

Велику роль мають образи, взяті з обсягу “зорового змислу”, що дають нам важливі і характерні *epitheta ornamenta* (прикрашаючі епітети), на які багата календарна поезія. Таке вживання “кольористичних ефектів” використовується для характеристики психічного настрою людей [15, с. 101]. Завдяки епітету картини життя у творах, як і самі твори, сприймаються як художнє явище у відповідних фарбах, тонах та звуках. На художню природу епітета, зумовлену його функціональністю та народною естетикою, вказував ще М. Максимович: “Епітет походить і існує від бажання означити предмет найменування, головної його властивості, і від народного поняття і смаку” [9, т. 3, с. 555]. У календарно-обрядовому

фольклорі епітет виконує істотне емоційне навантаження, що відображається у настроях, людських переживаннях. Він відіграє важливу роль в описі зовнішності героїв, їх портретних характеристиках. Такі епітети тропи мають реально-побутовий характер. Зовнішня і внутрішня характеристика героїв завдяки епітетам набуває емоційного забарвлення.

Своєрідну функцію в досліджуваних творах відіграють епітети на означення барв, які не завжди подані в реалістичному плані. Це переважно срібні та золоті кольори або просто “срібний” і “золотий”. У піснях відбувається трансформація мікросвіту, перетворюється простір: прикрашається, одержує інший статус, наділяється незвичними особливостями. У цьому перетворенні простору важливу роль відіграє декорування. Епітет, що надає яскравості, блиску предметному світові: *скляниці все золотії, тарелці все сребрії* [10, т. 2, с. 31].

Епітети з такою кольористикою допомагають людині уявно досягнути ідеального світу, і перенести її в реальний, ідеалізуючи останній:

У нашого панойка
Золотая брамойка [10, т. 3, с. 199].

Багаті, барвисті епітети вказують на любов наших предків до гарних, добре зроблених предметів, указують на любов до пишного, розкішного життя. Звідси культ краси в щоденному житті наших предків, а також і люб’язне відношення народних поетів до мистецьких описів [13, с. 26].

Світлими, життєрадісними барвами в календарних піснях змальовується хліборобська праця в полі – від орання золотим плужком (“золотими сохами”, “срібними полями”) [5, с. 82–83] до збирання золотого врожаю. У колядці висловлюються мрії селянина не просто на добрий урожай, а що “вродит нам ся стебло-серебро” [10, т. 2, с. 608]. За силою поетичного натхнення і задушевності виділяється обжинкова пісня у записі П. Чубинського, коли хлібне поле прощається з “жнищами молодими”, які мали “серпи золотії” [14, т. 3, с. 241]. Такі барви і тони, як зазначив Ю. Круть, відповідають морально-етичним та естетичним поглядам народу, а праця розглядається як урочиста й відповідальна справа, як обрядове дійство, від якого залежить майбутнє, – добробут, щастя і саме життя [7, с. 97].

Як бачимо, епітет хоча і є найпростішим поетичним засобом, проте дуже важливим з погляду поезики та естетики, бо його художня система увиразнює і збагачує фольклорний текст. Завдяки епітету дійсність виглядає приємною, привабливою, яскравою, викликає і в інформаторів, і в слухачів почуття захоплення, насолоди.

Певне місце в естетичній системі І. Франко відвів порівнянням, які допомагають змалювати особливості персонажів, предметів, явищ, дій шляхом зіставлення з іншими, у яких ці особливості різко виявляються. Тобто в основу покладено принцип відшукування подібності. Порівняння мають різні форми вираження, але в календарних піснях продуктивними виявилися прості. Майже весь арсенал цих засобів спрямований на створення позитивного портрета ліричних персонажів. Чимало порівнянь стосується образу дівчини, коли змальовується її краса. Саме на них І. Франко зосередив свою увагу в статті “Із секретів поетичної творчості” [15, с. 99]. Героїня порівнюється із зорею “Настуню-зоре” [11, с. 37], з

ягідкою (“Сама молода, яко ягода”) [11, с. 36]. Такі порівняння виразно підкреслюють ідеально досконалий образ української дівчини. Його основу становить краса – краса зовнішня і внутрішня, духовна, а це своєю чергою викликає в слухачів емоційне піднесення, захоплення. Усі ці образи торкаються наших “змислів зору”, що викликає в душі різномірні враження, але так, щоб вони тут зливалися в одну органічну і гармонійну цілість [15, с. 101]. У календарно-обрядових піснях наявні в основному прості порівняння, доступні, зрозумілі народові. Вони відіграють важливу зображально-оцінювальну функцію, допомагають емоційно сприйняти величні портретні замальовки, характеристики героїв, предметів тощо.

Отже, на основі Франкового естетичного бачення поезії ми торкнулися лише окремих моментів, взявши до уваги календарно-обрядові пісні. Ця творчість зберегла в собі чимало магічних, ритуальних мотивів, які з плином часу переосмислились, стали естетичними. Пісня ж донесла до нас вишліфовані естетичні образи, збережені народною традицією.

1. Білецький Л. Історія української літератури. Курс лекцій. Подєбради, 1937. (На правах рукопису).
2. Вертій О. Народні джерела творчості Івана Франка. Тернопіль, 1998.
3. Гадамер Г. Актуальность прекрасного. М.: Искусство, 1991.
4. Гарасим Я. Етнопсихологічні чинники естетизації пісенного фольклору: історіографічний аспект // Література. Фольклор. Проблеми поетики. Вип. 3. К., 2009. С. 111–127.
5. Колядки та щедрівки: Зимова обрядова поезія трудового року / Упоряд., передм. і приміт. О. Дея. К.: Наук. думка, 1965.
6. Корнійчук В. Еволюція естетичної свідомості у ліриці Івана Франка // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин. Львів: Світ, 1998. С. 290–300.
7. Круть Ю. Величання і побажання в обрядовій поезії слов'ян // Розвиток і взаємовідношення жанрів слов'янського фольклору. К.: Наук. думка, 1973. С. 91–139.
8. Максимович М. Начатки русской филологии // Максимович М. Собр. соч.: В 3 т. К., 1876. Т. 3. С. 25–155.
9. Максимович М. Песнь о полку Игореве // Максимович М. Собр. соч.: В 3 т. К., 1876. Т. 3. С. 498–563.
10. Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я.Ф. Головацким. М., 1878. Т. 2. 841 с.; Т. 3. 556 с.
11. Народні пісні в записях Івана Франка. К.: Музична Україна, 1981.
12. Путилов Б. Фольклор и народная культура. СПб., 1994.
13. Рубчак Б. Уваги до засобів народної поезії // Сучасність. 1963. № 4. С. 25–42.
14. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной императорским Русским географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П.П. Чубинским. СПб., 1872. Т. 3.
15. Франко І. Із секретів поетичної творчості // Франко І. Збір. творів: У 50 т. К.: Наук. думка, 1980. Т. 31. С. 45–119.
16. Франко І. Наші коляди // Франко І. Збір. творів: У 50 т. К.: Наук. думка, 1980. Т. 28. С. 7–42.
17. Франко І. Передмова [до видання: Вибір декламацій для руських селян і міщан] // Франко І. Збір. творів: У 50 т. К.: Наук. думка, 1982. Т. 33. С. 417–428.
18. Франко І. Як виникають народні пісні // Франко І. Збір. творів: У 50 т. К.: Наук. думка, 1980. Т. 27. С. 57–66.
19. Фролова К. Естетичний аспект фольклорної пам'яті // Фольклор і говори Наддніпрянщини: Збірн. наук. праць. Дніпропетровськ, ДДУ, 1997. С. 3–11.

**AESTHETICS OF THE CALENDAR-RITUAL SONG IN VIEW OF
FRANKO'S CONCEPTION**

Halyna Koval

*The Institute of Ethnology at the National Academy of sciences of Ukraine
the folklore department 15 Svobody av., Lviv 79000, Ukraine*

The article considers Ivan Franko's aesthetic views of poetry. Primarily calendar-ritual songs are brought into focus. Designation is provided for the notions of the beauty, beautiful, elevated and ideal. There is given an analysis of the system of images, language of the literary work and their aesthetic load.

Key words: aesthetics, calendar-ritual poetry, the beautiful, the ideal, the elevated.

**ЭСТЕТИКА КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВОЙ ПЕСНИ
С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ФРАНКОВОЙ КОНЦЕПЦИИ**

Галина Коваль

*Институт народоведения НАН Украины
отдел фольклористики проспект Свободы, 15, Львов 79000, Украина
тел.: (+38032) 297 01 56, e-mail: ina@mail.lviv.ua*

В статье рассмотрены эстетические взгляды И. Франко на поэзию. Внимание приделено прежде всего календарно-обрядовой песенности. Освещается понятие красоты, прекрасного, восхваленного, идеального. Выясняется образная система, язык художественного произведения, его эстетическая составная.

Ключевые слова: эстетика, календарно-обрядовая поэзия, прекрасное, идеальное, возвышенное.

Стаття надійшла до редколегії 08.01.2009

Прийнята до друку 20.10.2009